

Kirkegården som et religiøst og demokratisk anliggende

Foredrag på Nordisk kirkegårdskongres i Oslo

Af Elof Westergaard

Provst og formand for Foreningen for Kirkegårdskultur i Danmark

Jeg vil gerne i sammenhæng med temaet Religion og Kulturmøder tale for en kirkegårdskultur, som på en og samme gang er præget af mangfoldighed og generøsitet samtidig med, at den er sig bevidst om sin kulturelle og historiske arv. Jeg finder det vigtigt, at kirkegården, som det sted, hvor vi begraver vores døde, fortsat giver plads til de pårørende. De skal kunne sætte et minde på gravstedet, som kan indeholde såvel individuelle som fælles religiøse og kulturelle symboler.

Med andre ord, kirkegårdskultur skal naturligvis kunne tage farve af det omgivende samfund. De befolkningsmæssige forandringer, det større multikulturelle islæt, vi finder i de nordiske samfund, skal have de bedste muligheder for at afspejle sig på kirkegården. Det indebærer, at såvel de religiøse tegn, som knytter an til majoritetens religiøse tilhørsforhold (de 70-80 %, som er medlemmer af folkekirkerne i Norden) som de, der hører til andre religioner og kulturer, skal have rum og plads. Alle er velkomne på kirkegården. Bag dette ønske ligger den præmis, at kirkegården er et fælles rum. Og det er netop mit primære anliggende at tale kirkegården frem som et fælles rum.

Det er af værdi, at kirkegården, hvad enten den drives af kommune eller kirke, afspejler det fællesskab, vi deler uden for kirkegårdens låge. Dette fællesskab, i al sin pluralitet, må og skal også kunne afspejle sig på kirkegården.

Hvad skal vi med kirkegårdskultur?

Når emnet er kirkegårdskultur, er der god grund til at begynde med de helt banale og enkle spørgsmål. I denne

sammenhæng: Hvad skal vi egentlig med kirkegårde? Hvad er opgaven for os, der driver dem? Hvad skal vi give plads til? Og hvad er det for en kirkegårdskultur, vi skal fremme? Kirkegården er stedet, hvor vi begraver vores døde. Et anderledes sted end byen med dens boligkvarterer og arbejdspladser udenfor. Og kirkegården er ligeledes et anderledes sted end skoven og havet. Når skoven og havet kommer i anvendelses som begravelsesplads er de i højere grad kendetegnet ved glemsel.

Kirkegården er det sted, hvor de pårørende kan sætte et gravminde, et erindringstegn, et mærke, et monument og anlægge et gravsted for den afdøde. Kirkegården er det sted, hvor vores erindring kan blive holdt levende. Når jeg ser stenen med navnetrækket, genkalder jeg måske en historie. Der ligger han, jeg delte liv sammen med. Der ligger min gamle nabo. Ham, jeg spillede i orkester med som barn. Hende, som døde alt for ung, og ham som døde mæt af dage.

På kirkegården kan vi ikke undgå at blive mindet om menneskets dødelighed, men alle disse erindringsmærker, vi møder, er samtidig meget livsbekræftende. En tur på kirkegården kan således skærpe ens taknemmelighed for livet og give øjne til at se, hvor dybe relationer, der er mellem mennesker. Et kirkegårdsbesøg gør det tydeligt, hvor meget vi mennesker bliver til ved at indgå i relationer med hinanden. Kirkegårdene og kirkegårdskulturen er, sat på spidsen, med til at tydeliggøre vores menneskelighed. Derfor er det også vigtigt, at denne menneskelighed får plads og rum, at man som pårørende får mulighed for at give udtryk for sit savn, sin sorg og sin taknemmelighed, konkret i anlæg og sten. Og det gælder, hvad enten samfundet er præget af stor etnisk homogenitet eller er multikulturelt. For mig er der noget stort i, at vi uanset hvad kan ligge på den samme kirkegård og dele den samme begravelsesplads. Måske opdelt i forskellige afdelinger eller mindre rum, men dog et fælles rum.

Et af mine litterære yndlingssteder til beskrivelse af kirkegårdskulturens betydning findes hos den norske forfatter Jan Kjerstad i hans vidunderlige roman *Tegn til kærlighed*. Bogen omhandler en ældre stenhugger beskrevet gennem barnebarnets øjne. I en scene i bogens begyndelse fortæller barnebarnet om bedstefaren, der lægger bladguld på inskriptioner hugget ind på gravsten i sort granit. Jeg er selv født og opvokset i et stenhuggeri og genkalder mig Jan Kjerstads beskrivelse af guldets magi. Når inskriptionerne er hugget

ind i stenen, og bogstaverne har fået noget lak, lægges bladguldet på, og det børstes ind i alle bogstavets hjørner. Til sidst, når guldet er tørret ind, kan det lag, som har lagt sig omkring bogstavet på den blanke flade, spartles eller slibes af, så guldbogstavet står frem tydeligt og klart. Det er nærmest magisk at betragte denne proces, og Jan Kjærstad lader bedstefaren formulere magien på følgende måde: "Og se nu her – vi har forvandlet et almindeligt navn til et navn i guld. Har vi så ikke, som alkymisterne, vist, at alle mennesker bærer på noget ædelt, noget evigt?"¹.

Hvad Jan Kjærstad her lader bedstefaren formulere, har en rækkevidde ud over den specifikke handling at lægge guld på en sten. Det har med selve essensen af, hvad kirkegårds-kultur tjener. Kirkegårdskulturen forgylder livet, forstået på den måde, at alt, som har med kirkegårde, med stenene, med planterne, træerne, med alt, vi sætter på gravstedet (om det falder inden for den gode smag eller bliver betragtet som kitsch) kaster lys over menneskelivet og dets betydning. Det enkelte og konkrete menneskes historie bærer på noget ædelt, som rækker ud over dets egen tid.

Dødens faktum, menneskets skrøbelighed og livets grundvilkår er den ene af kirkegårdskulturens to store fortællinger, den anden, som går hånd i hånd med den første, er de livsfortællinger, der kommer til udtryk gennem gravsten og anlæg. De udtrykker en taknemmelighed over livet, er tegn på den kærlighed (og alt det andet), som kan være mellem mennesker. Ja, de står som tegn på det fællesskab, mennesket indgår i.

Har man, som de fleste af de tilstedeværende her på Nordisk Kirkegårdskongres, med kirkegårdsdrift at gøre, er det vigtigt altid at holde sig dette aspekt for øje. Og mit ønske er, at vi i de nordiske lande fortsat vægter at give plads til mangfoldighed på vores kirkegårde, sådan at allehånde symboler, religiøse markeringer og personlige hilsener kan finde plads i kirkegårdskulturen. Kirkegården er et spejl af det omkringliggende samfund og af vi menneskers håndtering af døden aktuelt og historisk. Kirkegårdskultur i dag fordrer således plads til såvel dem, som gerne vil have et kors, en due, en halvmåne, et yin og yang, en golfkølle, en lastbil og et andet tegn på deres afdødes gravsten. Det fordrer, at vi skærper vores sans for de forandringer, som finder sted i vores samfund, dvs. den mere multikulturelle virkelighed, vi står i, men vi skal samtidigt ikke bliver bange for at udtrykke det,

som betyder noget for os hver især. Ligesom vi som kirkegårdsmyndighed ikke skal stå i vejen for, at det kan lade sig gøre. Det sagt med brod mod den, der fornægter eller er blind for samfundets forandring, det mere multikulturelle præg. Men også med brod mod den, der vil begrænse brugen af fælles kulturelle og religiøse tegn. Sidstnævnte tænker ofte ud fra en ahistorisk sekulær tankegang, koblet med en ukritisk tillid til, at man skal opfylde ethvert brugerønske også selv om ønsket er ekskluderende. Såvel den tilbageskuende nationalisme som den strikte sekularisme går – efter min opfattelse – på kompromis med eller ligefrem imod den værdifulde opfattelse af, at kirkegården er et fællesrum.

Forholdet mellem samfund, religion og kirkegård

1961

De nordiske samfund har ændret sig gennem de sidste halvtreds år, og det har kirkegårdene så tilsvarende. I 1961 udgav Foreningen for Kirkegårdskultur i Danmark bogen *Kirkegården og dens problemer*². Den var en bog til tiden. Den påpegede nogle af datidens problemer og mangler, og den fik stor betydning for sin egen tid. Den kan i dag læses som et tidsdokument. Hvad var det man dengang savnede og efterspurgte i kirkegårdskulturen? Man manglede urnegravsteder og urneanlæg. Kremeringsprocenten var i efterkrigstiden steget voldsomt, men kirkegårdene havde i mindre grad evnet at skabe nye anlæg til disse gravformer. Det er siden sket. Desuden var kirkegården gennem den sidste del af det 19. århundrede og i den første halvdel af det 20. århundrede i høj grad blevet præget af en borgerlig mindekultur. Med en stigende urbanisering, med udviklingen af det demokratiske samfund, med Socialdemokratiets regeringsførelse og med velfærdsstatens fremkomst blev det nu vigtigere at pege på ligheden mellem os som borgere i det fælles samfund. På kirkegården blev fællesskabet i døden således betonet, fremfor det tidligere fokus på, hvem vi havde været i live.

Bogen *Kirkegården og dens problemer* kan i den sammenhæng læses som et stort anlagt forsøg på at sammentænke det demokratiske og det kristelige. Det skete gennem et opgør med det personlighedsprægede gravminde til fordel for et mere nøgtern og enkel gravminde. Fra at dyrke mindet blev det nu vigtigere at signalere det demokratiske, at i døden er vi alle lige. Som den store danske landskabsarkitekt Brandt allerede havde formuleret det: "... vi Mennesker, som vi er

flest,... er Dusinmennesker, heldigvis da og den blotte Tanke om Dyrkelsen af den personligheds prægede Gravsten blandt en industribys Tusinder er forrykt." Væk med den borgerlige mindekultur, alle titlerne, bankdirektørernes voluminøse sten. I døden er vi alle lige. Som en slags maggitering over, hvad anliggendet var i Kirkegården og dens problemer, finder man på bogens første side følgende sætninger:

Kirkegården er som den kristne menigheds begravelsesplads indviet jord et kirkeligt og æstetisk anliggende. Den skal være præget af dette og af det kristne og demokratiske syn på fællesskabet og den enkelte.

I 1961 var 97 % medlem af Den danske Folkekirke, så man kunne med en vis selvfølge fremhæve kirkegården som den kristne menigheds begravelsesplads, som indviet jord, og med en selvfølge formulere, at også det æstetiske præg måtte være præget af det kristelige. Folk med en anden religion var også velkomne til at blive begravet på kirkegården, men reto-

Gravsten der udtrykker religiøs tolerance. London Highgate Cemetery.
Foto: Jens Deigaard.

rikken var præget af, at de havde gæstestatus. Det kan være godt nok at være gæst, men en sådan retorik er naturligvis ikke gangbar i dag. Uanset religion og tro er den enkelte borger i samfundet en fuldgyldig borger, og det gælder også på kirkegården. Han eller hun er ikke kun gæst. At det kristelige og det demokratiske kan gå hånd i hånd, vil jeg dog stadig mene er sandt. Men kirkegårdskulturen hverken kan eller skal i dag kun afspejle det kirkelige fællesskab. Dertil har vores samfund ændret sig for meget. Omvendt har det kirkelige også fortsat sin plads på kirkegården.

1996

35 år senere, i 1996 udsendte Kirkeministeriet i Danmark en lille vejledning med titlen *Kirkegård for alle*. Det var også en udgivelse til tiden. Hensigten var tydeligvis den at klæde menighedsråd og kirkegårdsbestyrelser på til en ny tid. Det gæstebillede, som med selvfølge kunne formuleres i 1960'erne, var nu ikke længere legitimt. Samfundet havde fået en større grad af multikulturelt islæt, andre religioner var kommet til, og folkekirkemedlemstallet var vigende.

Desuden havde forholdet til kirkegårdene også forandret sig. Man mærkede flere og nye individuelle ønsker. Fra at tænke kirkegården som et sted, hvor slægtled efter slægtled bliver begravet, var det nu i højere grad et spørgsmål om at fremme en kirkegårdskultur, som kunne imødekomme den enkelte pårørendes behov og tjene vedkommende i sin sorgbearbejdning. Dvs. kirkegårdskulturens havde bevæget sig fra et historisk – til et mere psykologisk præget rum. Vejledningen *Kirkegård for alle* gjorde klogt rede for denne udvikling, for på denne måde at skærpe kirkegårdsbestyrelsernes blik for, hvordan de kunne komme andre og nye ønsker i møde. Samtidig indskærpede man også ikke-medlemmers rettigheder.

Den underliggende forudsætning var imidlertid fortsat, at kirkegården var et fælles rum. Anden religiøsitet, forskellige livstydninger og tankesæt var det opgaven også at give plads inden for kirkegårdsmuren. Menighedsråd og kirkegårdsbestyrelser blev gjort opmærksom på, at de var forpligtet på denne pluralitet, for at udvikle og værne om kirkegården som et fælles rum.

2013

Hvordan skal vi så beskrive situationen i dag, hvad angår religion og kulturmøde på kirkegården? Hvordan har tanken om kirkegården som et fælles rum det i dag? I en vis forstand

godt. Der er i alt fald rigelig med plads på de danske kirkegårde, og alle kan, for så vidt de ønsker det, blive begravet på deres lokale kirkegård, uanset om den drives af kirke eller kommune. Der er generelt set også en stor imødekommenhed over for den enkelte pårørendes ønsker. Men det er ikke alle, der længere vil ligge der.

Debatten er anderledes end i 1996. I de sidste år har vi i Danmark drøftet spørgsmålet om indviet jord og mødt ønsker om symbolfri områder på kirkegårde samt en opfattelse af skovkirkegårde som mere neutrale. Bag disse ønsker ligger mere end forbrugerønsker. Det, som underliggende er på spil her, er efter min opfattelse netop spørgsmålet om kirkegården som et fælles rum.

Lad os se på nogle af diskussionspunkterne: 1) ønsket om symbolfri områder 2) spørgsmålet om indviet jord 3) spørgsmål om ejerforhold.

De symbolfri områder

Et skovkirkegårdsanlæg anlagt i firserne har indskrevet i sin vedtægt, at der ikke må være symboler på stenene. Et andet eksempel: På et par kirkegårde har man skabt et område, som er fri for symboler. Hvorfor? Hvad angår det sidste eksempel: Fordi nogle ønskede at være fri for at ligge i et område med kristne og andre symboler. De følte sig stødt over – og ville helst være fri for – at se et kors indhugget på en sten. Da vi i vores samfund har bevæget os i retning væk fra primært at være borgere til først og fremmest at være forbrugere, kan det umiddelbart forekomme legitimt, at de pårørende skal have opfyldt det ønske, de har. Forbrugeren har rettigheder, og det bliver vores opgave at indfri disse ønsker. Det gælder også på kirkegården.

Det er efter min opfattelse ikke helt rigtigt. Jeg mener, det er vigtigt, at man skelner mellem ønskernes karakter. Der er forskel på ønsker. Imødekommenhed er godt, og der er også god *raison* i, at man på mange og større kirkegårde skaber forskellige afdelinger defineret enten ved særlige gravanlæg eller anlæg, som tiltaler forskellige religiøse og sociale grupper. Men et ønske, som tager udgangspunkt i en *negation*, dvs. i et tankesæt om, at jeg ikke vil ligge ved siden af en familie, som kan finde på at sætte et kors eller et yin og yang symbol på deres sten, er problematisk. Det er i alt fald et opgør med tanken om kirkegården som et fælles rum, idet

ønsket tager udgangspunkt i en eksklusion af andre og ikke ser verden så mangfoldig, som den er.

Desuden er forestillingen om et gravstedsområde uden symboler en illusion. Den bygger på en meget naiv og forsimplet virkelighedsforståelse. Kirkegården er, uanset hvilke restriktioner man end fastsætter, fuld af symboler. På det symbolfrie område vokser der f.eks. træer. Et træ er både et konkret træ med stamme og krone, men det kan også give den enkelte associationer af både religiøs og kulturel art. Nok så mange forbud kan ikke hindre mig i at tænke på paradistræet og Edens have, korset eller Yggdrasil, når jeg ser træerne i afdelingen uden symboler. Symbolerne er til stede, fordi verden er til.

Indviet jord

Et andet ønske, som gennem de sidste år er blevet ytret flere gange i den danske debat, er ønsket om ikke at blive begravet i indviet jord.

Umiddelbart kan man tænke, det ønske må vi søge at opfylde. Det må kunne lade sig gøre, når nu "forbrugeren" ønsker det. Og har jorden været indviet, så må vi gøre noget for at afindvie den. Ønsket er imidlertid absurd og fuldstændig blottet for viden om, hvad indviet jord er i en luthersk sammenhæng. Et felt, vi skal se nærmere på i forbindelse med den næste nordiske kirkegårds-kongres i 2017 i København.

Hvad er indviet jord? Og hvordan bliver den indviet? Den kristne lever i tillid til, at lige meget hvor man bliver begravet, tør man håbe på, at man falder i Guds hænder, og denne teologiske forestilling bliver tydeliggjort i forståelsen af kirkegården som indviet jord. Vi er levende som døde i Guds hænder. Indvielsen af kirkegårdsjord sker så i en luthersk sammenhæng ved, at der i forbindelse med den første begravelse på stedet bliver læst et stykke fra Paulus brev til menigheden i Korinth (1. Kor. 15), og efterfølgende bliver det sagt, at nu er dette stykke jord indviet. Dvs. indvielsen finder sted ved, at det bliver sagt. Indvielsen ligger i ordene. De skaber, hvad de nævner.

Den ikke-kristne, som ikke tror på Gud, bør ret beset være ligeglad med, om kirkegårdsjorden er indviet eller ej. Det betyder jo ikke noget for vedkommende. Ved at insistere på ikke at ligge i indviet jord, gør man indviet jord til noget

andet end det egentlig er, og hvad værre er, man unddrager sig værdien i, at vi kan begraves på samme sted uanset trosforhold. Det er et antipluralistisk ønske, hvor brugeren tydeligvis ikke vil ligge ved siden af mig. Han foretrækker sit eget eksklusive paradis.

Tager man dette ønske alvorligt, bevæger man sig således væk fra tanken om kirkegården som et fælles rum. Ønsket om at ligge i uindviet eller afindviet jord bygger endvidere på en illusion. Der findes ikke nogen neutral og areligiøs, ren jord. Al jord rummer en historie. Den rene, uindviede jord findes ikke. Denne diskussion om indviet jord, som er blevet ført gennem nogle år, ligner i en vis forstand den debat, vi har haft i Danmark denne sommer om mad, om hvorvidt de danske frikadeller skal findes i danske børnehaver og den tilsvarende diskussion om halalslagtet kød.

I en børnehave stoppede man med at servere frikadeller og leverpostej. Man ville af hensyn til især de muslimske, måske også de jødiske børn, og måske også vegetarerne, undgå svinekød. Det er en diskussion fuld af dilemmaer, men det var efter min opfattelse et falsk hensyn at tage. Naturligvis skal man kunne servere grisekød i en børnehave, så længe man blot også har alternativer til de børn, som ikke spiser gris. Det er svært ikke at se fjernelsen af frikadellerne som en indskrænkning af mangfoldigheden i det fælles rum, børnehavestitutionen er. Hvad angår diskussionen om halalslagtet kød, så var nogle danske meningsdannere og politikere meget hurtige til at mene, at halalslagtet kød enten skal forbydes eller som et mindstemål, at det skal stå på dansk på varen i køledisken, at kødet er halalslagtet. Underforstået, at forbrugeren så kan vælge produktet til og fra. Politikernes reaktion var her, efter min opfattelse, temmelig overdreven. For såfremt der ellers er taget behørigt hensyn til dyrets velfærd, så gør det hverken fra eller til, om dyret er halalslagtet eller slagtet på anden vis. Halalslugtning består af såvel en slagtningsmetode som af en bøn sagt over dyret. Bønnen kan ligesom opfattelsen af indviet jord ikke betyde noget for den, der ikke tror på denne bøns betydning. Jeg spiser som en luthersk kristen gerne både halalslagtet og ikke-halalslagtet kød. Det er, som Luther understregede det, adiafora, dvs. ligegyldig. Det skader mig ikke. Allerede apostlen Paulus gav i øvrigt udtryk for den samme holdning i sit brev til menigheden i Korinth.

Disse eksempler er her fremdraget for at sige: Hvad der sker

på kirkegården afspejler blot de diskussioner, vi i øvrigt har vedrørende spørgsmål om samfund, religion og kultur.

Statssekularismens udsondring af religion

Kirkegården er et rum med plads til alle. I ethvert fælles rum gælder det, at der skal udvises hensyn, godt naboskab og en stor sans for fællesskabet. Det gælder også på kirkegården. Men hvor det for få årtier siden var nødvendigt at skærpe opmærksomheden på de befolkningsmæssige og samfundsmæssige ændringer i de nordiske samfund, og dermed give plads til en større grad af individualisme, flere minoriteter og en større religiøs og kulturel mangfoldighed³, er det i dag vigtigt at understrege, at kirkegården er et historisk og kulturelt betinget rum med plads til alle.

Når det er nødvendigt at understrege dette i dag, skyldes det ikke mindst, at den sekulære tænkning, som vinder frem i flere nordiske lande i disse år, og som ikke mindst præger den politiske retorik og det administrative rums tænkning, i højere grad har øje for ligestilling end egentlig sans for pluralitet. Det skaber en både ømskindet og reduktiv kultur, hvor f.eks. spørgsmål om symbolfrihed og uindviet jord bliver diskussionsemner. Inden for en sådan samfundstænkning ser man gerne hen over og tilsidesætter såvel de historiske som de kulturelle lag for ikke at støde nogen.

Sekularismen er desuden en tænkning, som ikke blot adskiller det religiøse og det verdslige og giver religionen mindre plads. Men den sekularisme, som vinder frem i disse år, gør også religion til noget andet end, det egentlig er, idet den fjerner religionen fra kulturen og ikke tiltror, at religion og demokrati kan trives sammen. Efter min opfattelse ville det ikke mindst være gavnligt, om man samfundsmæssigt begynder at tænke mere positivt om religion og i højere grad også ser de kulturbærende og kulturudviklende kræfter, som ligger i religionen. Og det gælder såvel majoritetens religion i Norden (de 70-80 % som er medlem af de nordiske folkekirker) som de øvrige mindre religiøse samfund, der er til stede i Norden.

Jeg er f.eks. glad for, at vi i Danmark fortsat har både kirkeligt og kommunalt drevne kirkegårde. Så længe alle har sans for, at kirkegården er et fælles rum. Det er ikke for mig at se et problem, at det er kirkerne, der driver de fleste kirkegårde, for man er i Den danske Folkekirke – og her tænker jeg på

de mange entusiastiske medlemmer af kirkegårdsbestyrelserne – særdeles god til at være åben over for de forskellige livstydninger, der findes lokalt. Også andre konfessioner end den, man selv står i. En ofte antaget misforståelse er, at religiøst tilhørsforhold gør enøjet. Tværtimod. Min påstand er, at et religiøst ståsted kan virke ligefrem befordrende for forståelsen af andres religiøse forhold.

I Danmark er 79,1 % af befolkningen (per 1.1.2013), dvs. 4,4 millioner medlemmer af Den danske Folkekirke⁴. Dvs. de fordringer, som blev fremhævet i Kirkeministeriets vejledning fra 1996 *Kirkegård for alle* fortsat er gyldige, endda i et øget og bredere omfang end tidligere. Det giver hver kirkegårdsbestyrelse anledning til overvejelser: Hvordan kan vi skabe en kirkegård, hvor alle føler sig velkomne og har indflydelse på udviklingen af den? Men det spørgsmål gør sig gældende, uanset hvem der driver kirkegården. Retorikken kan imidlertid være forskellig, om man taler ud fra et kommunalt eller et kirkeligt udgangspunkt. I kirkelig regi er det naturligvis vigtigt, at man fortsat har øje for, at man kan rumme også andre trossamfund og anderledes tænkende end den majoritet, der står i Den danske Folkekirke. Dvs. man skal fortsat arbejde ud fra den forudsætning, at kirkegården er hele sognets kirkegård.

Hvis man ser det med kommunale briller står der imidlertid også en udfordring, nemlig den, at det værdineutrale udgangspunkt ikke bliver restriktivt og antireligiøst, men netop fastholdes som neutralt, dvs. at man holder fast på, at man fra kommunal side ikke har forholdt sig til religion. Religionsneutralitet skal med andre ord ikke forveksles med religionsfjendtlighed. Bestyrelser af såvel kommunalt som kirkeligt drevne kirkegårde har således en fortsat opgave med at få vores kirkegårde til at fremstå som et fælles rum. Hvad jeg taler for er altså en nordisk kirkegårdskultur præget af frisind og generøsitet, over for både mindretal og majoritet. En kirkegårdskultur præget af glæde over mangfoldighed, og det uanset hvem der driver den lokale kirkegård. Hvis Kirkeministeriet i Danmark tænker på at udsende en ny vejledning a la den i 1996, kunne det være en sådan reminder om, at kirkegården er et fælles rum.

Kirkegårdskulturens guldstøv

Til sidst: i Jan Kjærstads *Tegn til Kærlighed* fortæller barnebarnet, efter at have overværet bedstefaren lægge bladguld på

gravstenene, at: "Når jeg kom ud af værkstedet havde jeg ofte guldstøv på mig. Også i ansigtet. Jeg gjorde aldrig noget forsøg på at børste det af". Sådan skal det også fortsat gerne være, når vi besøger en kirkegård. Det sker ved, at kirkegården fortæller om andet og mere, end at vi bliver til støv. En kirkegårdskultur, som giver plads til, at man kan fortælle bredt og rigt om livet, er guldstøvet. Det fordrer imidlertid en generøs kirkegårdskultur med både sans for den historiske arv og med plads til en mangfoldighed af forskellige religiøse og kulturelle tegn. En kirkegårdskultur, hvor religion og kulturmøde kan finde sted i videst omfang.

Noter

- 1 J. Kjærstad, *Tegn til Kærlighed*, Oslo 2002, 10.
- 2 J. Exner., *Den danske kirkegård og dens problemer*, Horsens 1961.
- 3 F. eks Kirkeministeriets vejledning. *Kirkegården: begravelsesplads for alle*, Kirkeministeriet 1996.
- 4 Selv om antallet af medlemmer af Folkekirken er faldet, så er antallet af medlemmer stadigvæk meget stort. I 1990 var der 4.584.450 medlemmer, mens der er per 1. januar 2013 var 4.430.643 medlemmer. Dvs. der er blevet 154.000 færre medlemmer i denne periode. Befolkningstallet er imidlertid i den samme periode vokset fra 5.135.409 til 5.602.628. Dvs. procentdelen er fra de 97 % i 1961 faldet til i dag 79,1%. Og det er forventeligt, at procenten vil falde yderligere i de kommende år. Men denne udvikling kan altså fortælles på mindst to måder: henholdsvis som en gradvis afkristning af det danske samfund eller, at kirken fortsat har mere end fire millioner medlemmer, som gerne vil begraves i Folkekirken regi.